

Medicinskim sestram

PRIHODNOST JE V
VAŠIH ROKAH

ZAŠČITNE SESTRE

Založnica: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije – Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije

Za založnico: Monika Ažman

Avtorici: Marjeta Berkopec, Irena Keršič

Urednici: Marjeta Berkopec, Irena Keršič

Strokovna recenzija: dr. Dunja Dobaja

Slovenska lektura: Jelica Žalig Grce

Angleški prevod: Julija Potrč Šavli

Oblikovanje: Barbara Kralj, PRELOM d. o. o.

Tisk: PRELOM d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Ljubljana, 2023

Nosilka avtorskih pravic: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije – Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije.
Brez pisnega dovoljenja avtoric je prepovedano reproduciranje, javna objava, predelava ali druga uporaba avtorskega dela v kakršnikoli obliki, obsegu ali postopku, hkrati s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki v okviru določil Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

616-083(497.4)(091)

BERKOPEC, Marjeta
Zaščitne sestre / [avtorice Marjeta Berkopec, Irena Keršič ; angleški prevod Julija Potrč Šavli]. - Ljubljana : Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije - Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije, 2023

ISBN 978-961-273-249-3
COBISS.SI-ID 128659715

ZBORNICA ZDRAVSTVENE IN BABIŠKE NEGE SLOVENIJE -
ZVEZA STROKOVNIH DRUŠTEV MEDICINSKIH SESTER, BABIC
IN ZDRAVSTVENIH TEHNIKOV SLOVENIJE

ZAŠČITNE
sestre

MARJETA BERKOPEC * IRENA KERŠIČ

Ljubljana, 2023

8 NAGOVOR PREDSEDNICE ZBORNICE – ZVEZE

Monika Ažman

10 SPREMNA BESEDA AVTORIC

Marjeta Berkopec, Irena Keršič

15 OBDOBJE MODERNE ZDRAVSTVENE NEGE

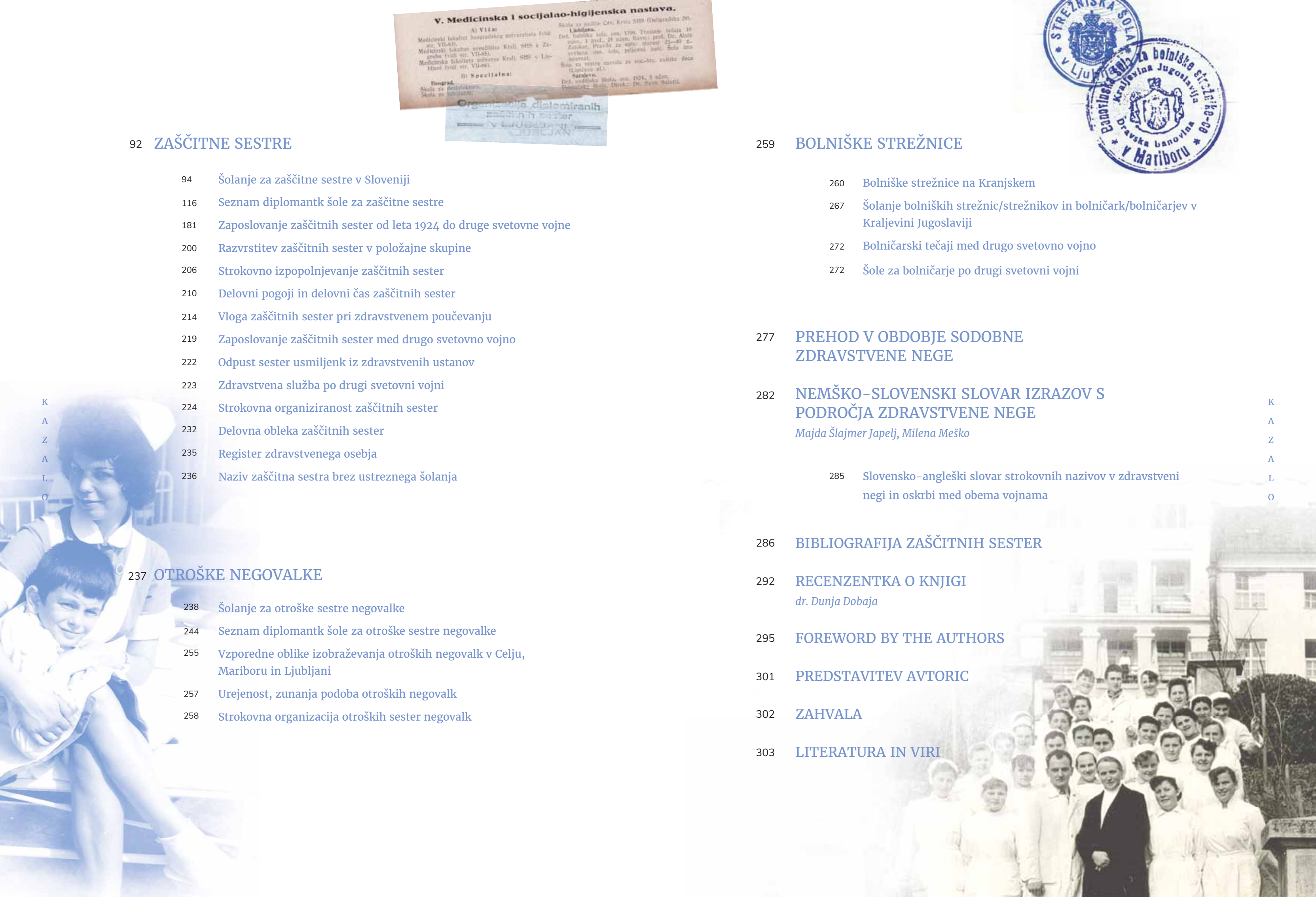
17 ZDRAVSTVENA IN SOCIALNA
ZAŠČITA V ČASU AVSTRO-
OGRSKE MONARHIJE

- 18 Šolanje v avstrijskih deželah za poklice v zdravstveni negi v času Avstro-Ogrske
- 21 Šola za sestre negovalke, Rudolfinerhaus na Dunaju
- 23 Inštitut za nego bolnikov (Krankenpflegeinstitut)
- 24 Državni zavod za socialno skrbstveno pomoč materam in dojenčkom na Dunaju (Die Reichsanstalt für Mutter – und Säuglingsfürsorge in Wien)
- 24 Šola za nego bolnika (Die Pflegeschule)
- 31 Pogodba o delu za otroške negovalke in skrbstvene sestre
- 32 Posvetovalnica za matere Državnega zavoda za socialno skrbstveno pomoč materam in dojenčkom na Dunaju
- 32 Organizacijsko delo
- 34 Boj proti umrljivosti dojenčkov v avstrijskih deželah s poudarkom na preprečevanju in odkrivanju tuberkuloze pri dojenčkih
- 35 Oskrbne/skrbstvene sestre, Slovenke, ki so se šolale na Dunaju

43 ZDRAVSTVENO SOCIALNA
ZAŠČITA V KRALJEVINI SHS/
JUGOSLAVIJI

46 ORGANIZACIJA ZDRAVSTVENO-
SOCIALNEGA SKRBTVA V
DRAVSKI BANOVINI

- 48 Zdravstveno socialna zaščita mater in otrok
- 50 Zaposlitev oskrbnih/skrbstvenih sester na Slovenskem
- 51 Delo Angele Boškin na Jesenicah in ustanovitev prve posvetovalnice za matere in otroke
- 55 Ustanovitev posvetovalnice za matere v Trbovljah
- 56 Higienske ustanove v Dravski banovini
- 57 Higienski zavod v Ljubljani
- 58 Zavod za zdravstveno zaščito mater in otrok v Ljubljani
- 65 Šolska poliklinika
- 67 Zdravstveni domovi
- 68 Protituberkulozni dispanzerji
- 70 Ambulatoriji za zatiranje trahoma
- 71 Šolanje za nudilje, sestre pomočnice in zaščitne sestre
- 72 Šolanje za nudilje v Srbiji
- 78 Slovenke, ki so se šolale v Beogradu
- 84 Šolanje za sestre pomočnice na Hrvaškem
- 87 Slovenke, ki so se šolale v Zagrebu
- 90 Šolanje za nudilje v Makedoniji
- 91 Slovenke, ki so se šolale v Skopju

K
A
Z
A
L
O

92 ZAŠČITNE SESTRE

- 94 Šolanje za zaščitne sestre v Sloveniji
- 116 Seznam diplomantk šole za zaščitne sestre
- 181 Zaposlovanje zaščitnih sester od leta 1924 do druge svetovne vojne
- 200 Razvrstitev zaščitnih sester v položajne skupine
- 206 Strokovno izpopolnjevanje zaščitnih sester
- 210 Delovni pogoji in delovni čas zaščitnih sester
- 214 Vloga zaščitnih sester pri zdravstvenem poučevanju
- 219 Zaposlovanje zaščitnih sester med drugo svetovno vojno
- 222 Odpust sester usmiljenk iz zdravstvenih ustanov
- 223 Zdravstvena služba po drugi svetovni vojni
- 224 Strokovna organiziranost zaščitnih sester
- 232 Delovna obleka zaščitnih sester
- 235 Register zdravstvenega osebja
- 236 Naziv zaščitna sestra brez ustreznega šolanja

237 OTROŠKE NEGOVALKE

- 238 Šolanje za otroške sestre negovalke
- 244 Seznam diplomantk šole za otroške sestre negovalke
- 255 Vzporedne oblike izobraževanja otroških negovalk v Celju, Mariboru in Ljubljani
- 257 Urejenost, zunanja podoba otroških negovalk
- 258 Strokovna organizacija otroških sester negovalk

259 BOLNIŠKE STREŽNICE

- 260 Bolniške strežnice na Kranjskem
- 267 Šolanje bolniških strežnic/strežnikov in bolničark/bolničarjev v Kraljevini Jugoslaviji
- 272 Bolničarski tečaji med drugo svetovno vojno
- 272 Šole za bolničarje po drugi svetovni vojni

277 PREHOD V OBDOBJE SODOBNE ZDRAVSTVENE NEGE

282 NEMŠKO-SLOVENSKI SLOVAR IZRAZOV S PODROČJA ZDRAVSTVENE NEGE

Majda Šlajmer Japelj, Milena Meško

- 285 Slovensko-angleški slovar strokovnih nazivov v zdravstveni negi in oskrbi med obema vojnama

286 BIBLIOGRAFIJA ZAŠČITNIH SESTER

292 RECENZENTKA O KNJIGI

dr. Dunja Dobaja

295 FOREWORD BY THE AUTHORS

301 PREDSTAVITEV AVTORIC

302 ZAHVALA

303 LITERATURA IN VIRI

K
A
Z
A
L
O

NAGOVOR PREDSEDNICE ZBORNICE – ZVEZE

Monika Ažman

Spoštovane bralke in bralci,

dovolite, da najprej izrazim svojo veliko hvaležnost avtoricama knjige, cenjenima strokovnima kolegicama Ireni Keršič in Marjeti Berkopec. Člani upravnega odbora niti za hip nismo oklevali ob njuni zamisli, da napišeta knjigo o zaščitnih sestrah in da je stanovska strokovna organizacija, ki ji pripadata in sta ji zares tudi predani, ne bi založila in izdala. Najprej iz spoštovanja do njiju osebno, saj sta zapisu neprecenljivih zgodovinskih dejstev v tej knjigi posvetili veliko svojega časa, prevozili mnogo kilometrov, presedeli mnogo ur ob arhivskih gradivih v slovenskih muzejih in vse to zaobjeli z veliko ljubezni in spoštovanja do preteklosti, brez katere ne bi bilo sedanjosti. Drugi razlog izdaje monografije Zaščitne sestre je bilo prav spoštovanje do preteklosti in iskanje izvornih dejstev ter imen in priimkov posameznic, naših predhodnic, ki so na slovenskih tleh prve skrbele za bolne, velikokrat neizobražene prebivalce takratne Avstro-Ogrske.

Avtorici nam v knjigi predstavita različna zgodovinska obdobja delovanja zaščitnih sester in njihovega izobraževanja najprej v središču monarhije, na Dunaju, po razpadu Avstro-Ogrske pa v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev ter nato v Kraljevini Jugoslaviji v izobraževalnih ustanovah v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Na Dunaju so si formalno izobrazbo v zdravstveni negi pridobile tudi Slovenke, šolale so se za sestre negovalke, bolniške negovalke, skrbstvene sestre ali otroške negovalke. Posebno mesto v knjigi je namenjeno diplomantkam dunajske šole Josefini Bezlaj, Pauli Bones, Olgi Cvahte in Angeli Boškin. Prav zadnja velja za začetnico moderne zdravstvene nege na naših tleh in je tista, ki je iz svojega poklica naredila poslanstvo.

Avtorici knjige s subtilnim in natančnim zapisom imen ter z objavo izvirnih dokumentov in fotografij bralca ne glede na to, ali je strokovnjak s področja zdravstvene nege ali ne, popeljeta do tega, da nehote primerja razmere na področju skrbi za ljudi po prvi in drugi svetovni vojni in danes. Predvsem se v knjigi zrcalijo usode žensk, saj so poklic zaščitne sestre zaznamovale izključno ženske. Njihova nesebična pomoč in predanost pomoči potrebnim se žal ne odražata v njihovem socialnem položaju in avtonomiji poklica. Pregled skozi čas nakaže nesistemski pristop v razvoju poklica, o katerem odločajo drugi in ne strokovnjakinje same. Je pa ves čas zaznati stremljenje k znanju in verificiranemu izobraževanju.

Ne gre spregledati pomena aktivističnega delovanja zaščitnih sester, kjer so v ospredju pravice žensk, med drugim tudi pravica do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Prav otroci so bili tista ranljiva skupina, ki so se ji še posebno posvečale in s tem skrbele za blaginjo in razvoj naroda.

Skrbstvene sestre, zaščitne sestre, otroške negovalke in bolniške strežnice so s pričujočo knjigo Zaščitne sestre postale zaščitene. Nikoli več spregledane in nikoli pozabljene.

Počaščena sem, da mi je pripadla čast zapisati uvodne besede k tej za strokovno organizacijo izjemni monografiji. Predvsem zato, ker sta jo napisali predani medicinski sestri, ki jima je poklic poslanstvo, raziskovanje tega poklica pa posebna ljubezen. Počaščena pa sem tudi iz osebnega razloga, ker je delček knjige posvečen tudi babici mojega moža oziroma prababici mojih dveh otrok, zaščitni sestri Teodori Vovk.

Hvala vsem pogumnim, močnim, vztrajnim in predanim ženskam, ki so ustvarile enega najlepših, najhumanejših poklicev v dobro vseh. Hvala vsem, ki jim sledite tudi danes.

Monika Ažman, predsednica Zbornice – Zveze

SPREMNA BESEDA AVTORIC

Marjeta Berkopec, Irena Keršič

Zgodovino zdravstvene nege v Sloveniji so zaznamovale ženske. V poklic zaščitne sestre in otroške negovalke so na začetku in večino preteklega stoletja vstopale samo ženske. Profesiji zdravstvene nege so dajale utrip, strokovno in življenjsko moč. Med njimi jih je veliko, ki jih ne doseže zgodovinski spomin, niso del učbenikov, pa vendar so tudi one obogatile stroko, prispevale svoje zgodbe in predane poslanstvu svojega poklica naredile zdravstveno nego edinstveno, zanimivo in nujno potrebno. Predvsem pa so razvijale stroko in poklicno pripadnost, nudile profesionalno skrb in človeško toplino. Razvijale so profesionalne vrednote, ki jih stroka spoštuje še danes.

V knjigi so osvetljene zgodbe posameznic, umeščene v časovni okvir in vsebino njihovega delovanja. Pred pozabo so ohranjeni znani in neznani obrazi, ki so zaznamovali preteklo stoletje vzpona poklica, danes znanega z nazivom medicinska sestra. Bolničarke, strežnice, šolane sestre bolnikov oz. bolniške negovalke, oskrbne/skrbstvene sestre, zaščitne sestre in otroške negovalke so v naslovu knjige združene v enovit naziv zaščitne sestre, vendar v vsebini knjige dobijo imena ter postanejo individualno in skupinsko prepoznavne. Ni naključje, da sva se raziskovanja lastne poklicne zgodovine lotili ženski. Kot medicinski sestri in nešolani zgodovinarki predstavljava njihovo plat zgodb, ki so bile prepogosto zamolčane in spregledane.

Zapuščino predhodnic danes nadaljujejo, ustvarjajo in sooblikujejo tako ženske kot moški, ki delujejo v stroki, vanjo prinašajo znanje, izkušnje, spoštovanje, razvoj in napredek. Jutri se bo morda naziv poklicne skupine zamenjal, toda zapuščina ostaja bogata.

Zdravstvena nega se je tako kot danes tudi v preteklosti nenehno srečevala z družbenimi, ekonomskimi, gospodarskimi, strokovnimi, političnimi in kulturnimi izzivi.

Velika vojna, kot so poimenovali prvo svetovno vojno in poveljne razmere, ko se je bilo treba soočiti z razpadom Avstro-Ogrske in vzpostavitev nove države, revščina in zaostalost so botrovale temu, da se je zgodovinsko gledano zdravstvena nega začela na Slovenskem razvijati v poznem obdobju modernega sestrinstva,¹ ki je omejeno z letnicama 1860 do 1945. Že v času Avstro-Ogrske je bilo izobraževanje za poklice v t. i. bolniški negi hudo zapleteno in le redke ženske na Slovenskem so izpolnjevale vpisne pogoje.

Uvodno poglavje v knjigi predstavlja sistem izobraževanja za poklice v zdravstveni negi v Avstro-Ogrski. Vračanje v čas monarhije je za razumevanje razvoja zdravstvene nege na Slovenskem pomembno. Za področje strokovnega negovanja v vojnih razmerah, bolniške nege in zdravstveno-socialnega dela so se na Dunaju šolale tudi Slovenke in prinesle znanje in izkušnje v naše kraje. Vidne so Jožefina Bezljaj, Olga Cvahte, Pavla Bones in Angela Boškin. Zdravniki, nosilci zdravstvene dejavnosti in medicine, so bili prvi, ki so uvažali socialnomedicinske nadzore, vendar so jim sledile strokovno izobražene sodelavke v zdravstvenih timih, kjer so prevzemale tudi samostojno vlogo. Na področju zdravstveno-socialnega dela so jih z ustanovitvijo posvetovalnice za matere in otroke na Jesenicah v letih 1919 do 1922 na pobudo Angele Boškin in po prizadevanjih Alojzije Štebi ter ob sodelovanju zdravnika Frančiška Kogoja celo prehiteli.

Na izobraževanje zaščitnih sester je vplivalo nekaj zdravnikov, ki jih je na tem mestu treba omeniti. To je bil Andrija Štampar, idejni vodja na področju socialne medicine v novonastali Kraljevini SHS. V Sloveniji je Štamparjevi zamislil sledil Ivo Pirc, direktor Higienkega zavoda v Ljubljani. Matija Ambrožič je bil pobudnik ustanovitve šole za zaščitne sestre. Žal premalo poznan in vedno v senci Ambrožiča in Pirca je bil zdravnik Bogoljub Dragaš, prvi ravnatelj in velik podpornik zaščitnih sester in otroških negovalk. Vsi omenjeni so se zavedali, da krepitev nacionalnega zdravja ne more biti monopol zdravnikov in da za udejanjanje socialnomedicinskih načel potrebujejo strokovne sodelavce, ki se bodo vključili v aktivno delo na terenu. Bili so med redkimi izjemami, ki so v zaščitni sestri prepoznali kompetentne strokovnjakinje in sodelavke.

Medvojno obdobje je v Kraljevini SHS/Jugoslaviji na področju izobraževanja za poklice v zdravstveni negi zaznamovalo ustanavljanje strokovnih šol, katerih ustanovitelji so bili različni. Izobraževanje na petih šolah, od katerih

izstopajo Škola za sestre pomočnice v Zagrebu, Škola za nudilje v Beogradu in Šola za zaščitne sestre v Ljubljani ni potekalo po enotnem modelu. Poleg dolgoletnega neenotnega imenovanja diplomantk ob zaključku šolanja (sestra pomočnica, nudilja, zaščitna sestra) je prineslo dolgoletna prizadevanja za enovito pravno podlago na področju izobraževanja, zaposlovanja, zdravstvenega in socialnega zavarovanja, delovne obleke, strokovnega izpopolnjevanja in društvenega delovanja. Do poenotenja na državni ravni je prišlo po drugi svetovni vojni, ko je država z zakoni in podzakonskimi akti poenotila šolanje na vseh štiriletnih strokovnih zdravstvenih šolah. V Sloveniji so bili pridobljeni strokovni nazivi bolničarka (z narejenim dodatnim izobraževanjem), otroška negovalka in zaščitna sestra združeni v naziv medicinska sestra, čeprav je bil podan predlog za zdravstveno sestro, ki je bolj opredelil njihovo samostojno in neodvisno vlogo v zdravstvenem sistemu. Naziv medicinska sestra je veljal za vso državo. V laični in strokovni javnosti se je do danes, žal vse prepogosto, ohranil samo še naziv »sestra«, ostanek preteklosti s simboliko ženske z dobrimi nameni.

Osrednji del knjige je posvečen zaščitnim sestram, ki so postavile temelje visokošolskemu izobraževanju bodočih medicinskih sester in nosilk stroke zdravstvene nege na Slovenskem. Ljubljanska šola za zaščitne sestre je v dvaindvajsetletnem obdobju delovanja, od prvega vpisa leta 1924 do zadnje diplome leta 1947, izobrazila 263 zaščitnih sester. Skupen naziv zaščitna sestra zajema enoletno izobraževanje (z nazivom otroška zaščitna sestra), dvoletnega (z nazivom dečje zaščitne sestre in dojenške negovalke) in triletnega (z nazivom zaščitna sestra). Zaščitna sestra je lepo ime. Predstavlja preventivno vlogo – zaščito, v avstrijskem izobraževalnem sistemu tudi odgovornost za nego bolnikov. Po navedbi Majde Šlajmer Japelj so se skrbstvene sestre, ki so v lokalni skupnosti delovale po prvi svetovni vojni, preimenovali v zaščitne sestre kmalu potem, ko je bila na podlagi izobraževalnega sistema, jasno definirana vsebina njihovega dela. Ime zaščitna sestra zelo nazorno pojasni njihovo delovanje v odnosu do družbe in izhaja tudi iz naziva in poslanstva ustanove, kjer je bila ustanovljena prva šola (Šola za sestre v Zavodu za zdravstveno socialno zaščito dece).²

Otvoritev šole za zaščitne sestre je obetala dvig minimalnih standardov izobraževanja v poklicnem delovanju osebja, ki se je ukvarjalo z nego in oskrbo. Izobrazbena raven strežnega osebja v slovenskih bolnišnicah je bila v tistem času nizka in na ravni osnovne pismenosti. Še ob odprtju strežniške šole v Ljubljani 1928 je bila predstojnica usmiljenk zaskrbljena, kako bodo usmiljene sestre sposobne učenja, saj jih je kar nekaj imelo težave z branjem in razumevanjem izrazov. Zaščitnim sestram, ki so ob vpisu v šolo za zaščitne sestre že končale štiri razrede srednje šole z malo maturo oziroma meščansko šolo, je bila po triletnem strokovnem šolanju priznana srednješolska izobrazba in so bile izenačene z učiteljicami. Žal pa vrednosti izobraženega osebja v zdravstveni negi zdravstvena politika že od samih začetkov ni znala prepoznati. Politični odločevalci so se vedno odločali za manj izobražen negovalni kader. Že Alojzija Štebi, poverjenica za mladinsko skrbstvo, ni vztrajala pri prvotnem načrtu namestitve izobražene Angele Boškin v Tržiču, ker so tam delovale redovnice, s katerimi ni želela priti v spor. Dragaš, ravnatelj ljubljanske šole za zaščitne sestre, je sicer zagovarjal sestrsko izobrazbo in celo zapisal, da naziva sestra ne sme dobiti tista, ki nima zadostne izobrazbe in predizobrazbe. Pa vendar je na sestanku ravnateljev sestrskih šol, kjer so razpravljali o dvigu izobrazbene ravni za sestre v kraljevini, temu odločno nasprotoval. Ob poenotenju sestrskega izobraževanja v celotni jugoslovanski državi se na državni ravni niso odločili za dvig izobrazbene ravni, ampak je morala beograjska šola za nudilje štiriletno izobraževanje znižati na tri leta. Do razvrednotenja izobraževalnih standardov je prav tako prišlo po drugi svetovni vojni, ko se je začela produkcija zdravstvenega osebja na formalno višjo stopnjo brez ustreznega šolanja. Stanje je še poslabšal 1960. sprejeti Pravilnik o posebnih strokovnih izpiti in tečajih za dodatno kvalifikacijo zdravstvenih delavcev. Kaj podobnega se ni dovolilo v nobenem drugem poklicu. Vzporednice z današnjim stanjem se nakazujejo kar same. Stroka zdravstvene nege že več let opozarja na pomanjkanje diplomiranih medicinskih sester, vendar politika nima posluha za zaposlovanje visokošolsko izobraženih medicinskih sester. V kliničnih okoljih tako še vedno srednješolsko izobražen kader pogosto opravlja dela in naloge, za katere nima poklicnih kompetenc in za to delo ne dobi plačila.

Ko se je bilo treba, takoj po drugi svetovni vojni, soočiti z obstoječimi razmerami, na novo postavljati zdravstveno službo, urediti evidenco razpoložljivih zdravstvenih delavcev in postaviti temelje zdravstvenega šolstva, so na Ministrstvu za ljudsko zdravje ustanovili referat za sestrsko službo. Prva in na žalost edina referentka za sestrsko službo na ministrstvu je postala zaščitna sestra Neža Jarnovič. Kljub prizadevanjem, da bi se referat ohranil, ga je ministrstvo leta 1947 ukinilo z obrazložitvijo, da so bile najbolj kritične naloge zadovoljivo opravljene. Pobude za pridobitev resorja za področje zdravstvene nege na Ministrstvu za zdravje so ostale petinsedemdeset let neizpolnjene. Direktorat za zdravstveno nego je bil pri resornem ministrstvu ustanovljen leta 2022, kar kaže na dolgotrajno ignoranco politike na položaj stroke.

Zaščitne sestre so delovale predvsem na področju zdravstveno-socialne preventive. V stroki zdravstvene nege jih navajamo kot predhodnice socialnih delavk in današnjih patronažnih medicinskih sester. Skupaj z zdravniki so se

¹ sestrinstvo: izraza ni najti v Terminološkem slovarju v zdravstveni negi, ne v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in ne v Slovenskem medicinskem slovarju, čeprav se v zdravstveni negi pogosto uporablja za pripadnice poklicne skupine zaščitnih sester pred drugo svetovno vojno in po njej za medicinske sestre, preden so v dejavnost vstopili moški. Izraz se pojavi v prvih zapisnikih strokovne organizacije in izhaja iz začetkov skupne države Kraljevine Jugoslavije. Pogosto se uporablja v državah nekdanje Jugoslavije in izraža pripadnost, povezovanje, odnos izvajalcev, zaposlenih v zdravstveni negi in stroko zdravstvene nege.

² Korespondenca Majda Šlajmer Japelj, Irena Keršič, Darinka Klemenc, 11. 4. 2022.

enakovredno vključile v pionirsko delo pri postavljanju temeljev socialne medicine in javnega zdravja na Slovenskem. Delovale so izrazito preventivno. Najpogostejše so jih nameščali v zdravstvene domove, šolske poliklinike, otroške posvetovalnice, dispanzerje in otroška okrevališča. V preventivnih socialnozdravstvenih ustanovah so se vključevale v zdravstveno-socialno zaščito mater in otrok, v boj proti tuberkulozi, v akcije za preprečevanje alkoholizma in z zdravstvenim poučevanjem prebivalcev. V zdravstvenih domovih, ki so jih na novo ustanavljali po državi, so bile marsikje na začetku delovanja nameščene samo zaščitne sestre, zdravnik je prihajal le občasno. Tako je na primer šolska poliklinika v Novem mestu od leta 1931 do 1936 imela zaposleno le zaščitno sestro. Prav tako so same delale v antitrahomskih ambulantah v Prekmurju, kamor je zdravnik prihajal samo enkrat tedensko, za zdravljenje najtežjih primerov. Ni zanemarljiva njihova vloga pri promociji higiene in zdravega načina življenja. Večji del zdravstvenovzgojnega dela so opravile prav zaščitne sestre, ki so kot potujoče učiteljice delale na terenu, pošiljali so jih v najbolj oddaljene kraje. Promocija zdravstvene kulture med prebivalci je potekala v obliki ljudske zdravstvene šole, kamor je spadalo individualno poučevanje, priprava zdravstvenih predavanj, organizacija zdravstvenih poučnih tečajev in higienskih razstav. Če zdravstveno poučevanje postavimo v širši kontekst tistega časa, naloga zaščitnih sester ni bila lahka. Med neizobraženim kmečkim prebivalstvom je bilo treba najprej premagati strah in nezaupanje do novotarj, ne nazadnje tudi strah do izobražene ženske. V zapisih Angele Boškin beremo, da ljudstvo ne mara nauk: »Vajeno je svojih starih običajev in od tega ne popusti.« Hišnih obiskov ljudje niso bili vajeni, še bolj jih je presenečalo, da se kdo zanima za njihove otroke in zdravstveno stanje. Podatki, ki so jih zbiral zaščitne sestre na terenu, je higienski zavod uporabil v statistične namene. Sodelovale pa niso samo pri zbiranju podatkov. S pripravljanjem predlogov za izboljšanje socialnega stanja, mater, otrok in družine ter osebnimi intervencijami pri ustreznih institucijah so bile vpete v socialno delo in skušale pomagati najbolj pomoči potrebnim.

Tako pri delu v ambulantni kot na terenu, kjer ni bilo prisotnega zdravnika, se je zaščitna sestra pogosto znašla v situaciji, ko se je morala samostojno odzvati, oceniti situacijo in odrediti vse primerne ukrepe. Da so se že takrat zavedale svojih kompetenc in so bile načrtane meje njihovega delovanja, s katerim »prav nič ne posega v resor zdravnika, marveč mu marsikdaj prihrani trud,« zasledimo v enem od zapisov. Stalnega zdravniškega nadzora niso imele tudi počitniške kolonije, vodile so jih t. i. šolske zaščitne sestre, ki so ob zdravstveni oskrbi prevzele še vzgojno nalogo.

Kot javne uslužbenke so jih le redko redno zaposlili. Prve so pokrile kadrovske potrebe Zavoda za zdravstveno zaščito mater in otrok v Ljubljani. Tam so se delovna mesta hitro zapolnila, saj so za dodatno delovno moč izkoristili gojenke šole za zaščitne sestre in po letu 1929 gojenke šole za otroške negovalke, ki so jih razpisovali tako v dnevno kot nočno službo. Najpogostejše so zaščitne sestre namestili honorarno ali kot dnevničarke in za svoje delo niso prejemale plače, ampak nagrado, nameščene so bile pogodbeno in ob daljši bolniški odsotnosti jim je bila pogodba v državni službi prekinjena. Soočiti so se morale z negotovo, začasno in slabo plačano zaposlitvijo, nerednim izplačevanjem mesečnih prejemkov in posledično z ekonomsko in socialno ogroženostjo. Po zaključku šolanja bi se sicer lahko zaposlile tudi v bolnišnicah, a jih tam niso sprejeli. V skladu s pogodbami so na kurativnem področju delovale sestre karitativnih (dobrodelnih) cerkvenih redov. Kljub majhnemu številu šolanih zaščitnih sester se je med njimi zgodaj začel pojavljati problem brezposelnosti. Mnoge so odšle v južne dele jugoslovanske države, kjer je bilo lažje najti zaposlitev.

Zaščitne sestre so z dekreti nameščali v najbolj oddaljene in zaostale kraje. Niso imele lahkih pogojev dela, njihov delovnik ni imel časovnega okvirja, raztegnil se je čez cel dan, ob vsakem vremenu so peš premagovale velike razdalje: »In kadar se po dolgi verigi obiskov pri bolnikih, porodnicah in dojenčkih pod večer vsa utrujena vrneš domov, hajdi, pripravi se na predavanje, pojdi na razstavo in dajaj nauke ljudem, delaj v pisarni in vse mogoče reči.« Soočale so se s težkimi etičnimi dilemami: »Kako naj mater učim priprave dietetske prehrane, ko nima v hiši ne mleka, ne moke, ne sladkorja, dostikrat niti posode ne, da bi v njej skuhalo nekaj za otroka.« Živele so skromno, le redke so si ustvarile družino, večina je življenje posvetila poslanstvu svojega poklica. S predstavitvijo imen in življenjskih zgodb vseh diplomatik odstirava tančico z njihovih obrazov. Mnoge med njimi postajajo vidne šele z objavo imen in priimkov. Številne njihove življenjske zgodbe so ostale neznane in neraziskane. Naj bodo objavljena imena spodbuda za nadaljnje raziskovanje in osvetlitev njihove vloge.

V okviru strokovne organizacije, v katero so se zaščitne sestre povezale leta 1927, so ob aktivnostih za profesionalni napredek začele delovati tudi na sindikalni ravni. Začele so opozarjati na ekonomsko izkoriščanje, brezposelnost in slabe socialne razmere, v katerih so bile prisiljene živeti. Začele so se povezovati s članicami ženskih gibanj, kjer so našle podporo pri pobudah za ureditev krivičnih razmer. V Ženski zvezi so imele stalno predstavnico. V Ženski zvezi so dobile podporo, tudi ko je s Higienskega zavoda prišel predlog, da se za sestre uvede celibat. Odločen protest Ženske zveze, češ da je uvedba celibata za sestre omejevanje svobode in da je to stališče protizakonito, je opogumil sestre, da so se odločno uprle. Članice ženskega gibanja so v zaščitni sestri prepoznale kompetentno strokovnjakinjo za zdravstveno-socialna vprašanja. V ženskem gibanju so izmenjavale ideje, ki so se dotikale boja za pravice žensk

in ekonomske emancipacije žensk. Ni presenetljivo, da so na sestrskih sestankih razpravljale tudi o tem, kako preprečiti sprejemanje moških učencev v bolničarske in strežniške šole, ker da je s tem zaradi moške konkurence ogrožena eksistenca sestrskega poklica. Podobno so se moški v tistem času bali konkurence žensk, le-te so se v čedalje večjem številu vpisovale v srednje šole in posegale v moške poklice, poleg tega pa bile tudi cenejša delovna sila. Naprednost Slovenk je bila med stanovskimi kolegicami v skupni državi hitro prepoznana.

Ni zanemarljivo, da je bila regulacija poklica strokovnemu društvu podeljena že leta 1931 s sprejemom Pravilnika o delu pomožnega osebja v socialni in zdravstveni službi, ko je bil uveden in po strokah pomožnega osebja razdeljen register, vodenje registra pa podeljeno tudi strokovnim društvom. Po vojni odvzeto pooblastilo je strokovna organizacija ponovno pridobila šele leta 2005.

Korak pred svojim časom so bile tudi v zavedanju pomena dokumentacije zdravstvene nege: »Kdaj pozneje boš lahko iskala po starih beležkah.« »Toda prišli bodo pogledat, prišli bodo iskat po listinah.« »Kontrola potrebuje pisanih besed in števil.« Na društvenih sestankih so razpravljale o strokovnem izpopolnjevanju in predlagale hospitacije na šoli za sestre v Zagrebu, menjavanje delovnih mest in tečaje za sestre. Sestra se mora najprej sama izobraževati in slediti razvoju stroke, sicer »v stalnem dispanzerskem delu človek včasih svoj posel nekoliko poenoliči,« najdemo med ohranjenimi zapisi. Na sedežu društva so imele knjižnico, ki so jo sproti dopolnjevale s strokovno literaturo. Posebno poglavje v knjigi predstavi bogato bibliografijo zaščitnih sester, ki nakazuje, da so pomenu tiskane besede pripisovale pomembno vlogo.

V knjigi imajo častno mesto tudi otroške negovalke, ki so bile pogosto prezrte in ves čas delovanja v senci zaščitnih sester. Prve absolventke šole za otroške sestre negovalke so se zaposlovale predvsem kot negovalke otrok pri premožnih rodbinah, kasneje kot negovalke zdravih in bolnih otrok v zavodih zaprtega tipa. Po vojni se je področje njihovega delovanja razširilo, prevzemati so začele zahtevnejše naloge na otroških oddelkih splošnih bolnišnic, v otroških bolnišnicah, otroških jasnih in otroških domovih.

O delovanju otroških negovalk, ki so po letu 1950 postale nosilke srednješolskega izobraževanja, ni veliko arhivskega gradiva. Njihovo spregledanost skušava popraviti s seznamom vseh diplomantk, ki so se izobraževale od prvega tečaja leta 1929 do zadnje generacije, ki se je v šolo za otroške sestre negovalke vpisala v šolskem letu 1960/61. Z objavo njihovih imen in življenjskih zgodb zasijejo generacije anonimne skupine žensk, ki so se več kot tri desetletja neprekinjeno izobraževale za področje pediatrične zdravstvene nege. Med njimi jih je kar nekaj, ki so pomembno zaznamovale zdravstveno nego v povojnem obdobju. Posebno mesto si zasluži otroška negovalka Anica Toni Gradišek, ki je delovala na izobraževalnem področju in kot učiteljica, mentorica in ravnateljica ostala v spominu številnih generacij medicinskih sester. Stroka jo uvršča v ozek krog raziskovalk v zdravstveni negi. Njeni bogati publicistični prispevki so še danes neprecenljiv vir podatkov. Anici Toni Gradišek gre zahvala, da se je ohranil poimenski seznam diplomantk Šole za otroške negovalke v Celju. Ljubljanska šola je namreč leta 1954 prevzela arhiv celjske šole, ki ga je uredila v Register diplomantk. Tudi otroške negovalke so se povezale v strokovno društvo, ki se je 1972 priključilo Zvezi društev medicinskih sester Slovenije. Žal gradivo o njihovem organiziranem delovanju še ni odkrito.

V knjigi svoje mesto dobijo tudi bolniške strežnice. Za t. i. bolniško nego so najprej skrbele članice karitativnih redov, ki so v slovenskih bolnišnicah delovale od leta 1843 pa vse do 8. marca 1948, ko so jih z odlokom odpustili. Njihovo delovanje je bilo izključno kurativno. Na Kranjskem se izobraževanje za bolniške strežnice prvič omenja leta 1908. V obliki tečajev jih je začela organizirati Vincencijeva družba v sodelovanju z deželno bolnico v Ljubljani. Pred prvo svetovno vojno so potekale resne priprave na ustanovitev strežniške šole v Ljubljani, do katere pa ni prišlo. Vojna je potrebe po strežniškem kadru povečala. Strežniški tečaji so bili organizirali v vseh večjih krajih. Bolniške strežnice in bolničarke, ki so med vojno predano skrbele za ranjence, najdemo med dobitniki odlikovanj Rdečega križa. Ohranjenih je le nekaj imen. Naj bodo spodbuda za nadaljnje raziskovanje.

Po prvi svetovni vojni se je v novoustanovljeni državi izobraževanje za bolniške strežnice nadaljevalo. Še pred sprejemom zakona o strokovnih šolah za pomožno osebje v socialni in zdravstveni službi leta 1931, ki je predvideval ustanavljanje šol za strežno osebje, je bila v Ljubljani leta 1928 odprta dvoletna strežniška šola. Za izobraževalne bolničarske tečaje so poskrbele tudi same bolnišnice ali redovnice in organizirale tečaje za tiste, ki so že dalj časa delali pri bolnikih, saj je po novem pravilniku lahko strežniško službo opravljal samo kvalificiran kader. Leta 1939 so slovesno odprli Bolničarsko šolo Obče državne bolnice v Ljubljani, kjer je izobraževanje potekalo tudi med drugo svetovno vojno. Med vojno so se potrebe po bolničarskem kadru ponovno povečale in usposabljanje so jih začeli na legalnih in ilegalnih tečajih. V prvih povojnih letih so bili v okviru bolnišnic organizirani številni tečaji za pridobitev naziva bolničar. Obiskovali so jih bolnišničnemu delu priučeni strežniki in strežnice in so trajali od štiri mesece do enega leta. Zaradi pomanjkanja usposobljenega zdravstvenega kadra za nego bolnikov, tudi zaradi množičnega odpusta redovnic, so se po državi začele ustanavljati šole za bolničarje, ki so kot enoletne šole delovale do šolske reforme leta 1960.

Zadnje poglavje v knjigi zaključuje obdobje moderne in nakazuje prehod v sodobno zdravstveno nego. Triletna šola za zaščitne sestre se je najprej preimenovala v Šolo za medicinske sestre v Ljubljani in ji je bila leta 1954 priznana stopnja višje šole. Po vojni so sicer obstajali smeli načrti, da se sistem zdravstvenega šolstva dvigne na sistem višješolskega izobraževanja za vse obstoječe in prihodnje šole za medicinske sestre, vendar se ta zamisel ni uresničila. Zakonsko so legalizirali samo obstoj Višje šole za medicinske sestre v Ljubljani. Druge zdravstvene šole (srednja šola za medicinske sestre, babiška šola, šola za otroške negovalke in šole za bolničarje) so po šolski reformi leta 1960 vključili v sistem srednjih strokovnih šol. Šolanje na vseh zdravstvenih šolah druge stopnje je bilo podaljšano na štiri leta. Vse dotedanje nižje zdravstvene šole (šola za babice, šole za otroške negovalke in šole za bolničarje) so se reformirale, srednje šole za medicinske sestre pa samo preobrazile v štiriletne šole za zdravstvene delavce.

Veliko težavo pri raziskovanju zgodovine slovenske zdravstvene nege poleg zapletenega izobraževanja v hab-sburški monarhiji predstavlja razpršenost arhivskih dokumentov. Zaradi velike zmede pri poimenovanju osebja, ki se je ukvarjalo z negovanjem, zdravstvenim in socialnim delom in bolniško nego, je pogosto težko ugotoviti, ali viri navajajo zaščitne sestre, otroške negovalke ali bolniške strežnice. Zaščitna sestra je bil nov poklic, ki se je pojavil med obema vojnama. Nepoznavanje je pripeljalo do pogosto napačnega in nedoslednega navajanja naziva, pridobljenega s šolanjem. Zasledimo ga tako v pravnih aktih, v strokovni literaturi kot v laični javnosti. V obdobju, ki so ga pomembno zaznamovale, ostajajo slabo opažene in skoraj nevidne.

V knjigi, ki je pred vami, predstavlja zgodovino zaščitnih sester, marsikaj do zdaj še neznano in nikjer beleženo. V iskanju odgovora na vprašanje, kdo so ženske, ki so zaznamovale vzpon poklica današnjih medicinskih sester, zagotovo drži trditev, da je zgodovina zaščitnih sester izključno zgodovina žensk. Delovale so v obdobju, ki je v tradicionalno usmerjeno slovensko družbo šele prinašalo ideje o emancipaciji žensk. Uvrščamo jih v naraščajočo skupino izobraženih žensk, ki jih je takratna družba omejevala in je bil njihov status vseskozi pod vplivom moških, politike, gospodarstva, vere in domačega ognjišča. V povezavi z ženskim društvom so začele opozarjati na pravice žensk. Podrejenosti v zdravstvenem sistemu, nevidnosti v družbi in nevednosti so se uprle s strokovnim izobraževanjem, delovanjem v strokovnem združenju, vključevanjem v mednarodno sodelovanje, z raziskovalno dejavnostjo, sindikalnim delom, publicistično dejavnostjo in razvijanjem medosebnih in medpoklicnih odnosov. Ob visoko postavljenih etičnih normah so se vključile v pripravo pravnih podlag za svoje delovanje. Kljub opaznemu razvoju zdravstvene nege nekatere profesionalni izzivi, npr. zakon o zdravstveni negi, na katere so opozarjale zaščitne sestre, ostajajo tudi danes še vedno nedokončani in še vedno aktualni.

Raziskovanje zgodovine zdravstvene nege je tako kot vsako raziskovanje naporno delo, ki človeka povsem prevzame. Je strast, kjer se ustavi čas, kjer v nekem trenutku – morda kar sredi noči, ugotoviš novo dejstvo, najdeš odgovor, ki te je zaposloval pol leta ..., četudi je to le broška, ki jo je nosila Angela Boškin na svoji uniformi ... Knjiga je plod večletnega intenzivnega dela, iskanja gradiva, neskončnega brskanja po arhivih, preverjanja številnih podatkov. Veselje in izziv je predstavljala vsaka novo odkrita fotografija. Tudi v tem je čar raziskovanja zgodovine. In ne gre pozabiti podpore številnih, ki so nama stali ob strani, naju spodbujali, priganjali, kot tudi ne gre spregledati strokovne pomoči nekaterih kolegic – posebej Majde Šlajmer Japelj, ki ji je uspelo navezati neprecenljive povezave v Avstriji prav na področju zgodovine izobraževanja naših predhodnic. Lahko rečeva, da je gradivo, ki smo ga dobili iz Avstrije, pospešilo željo izdati zgodovino omenjenega področja v samostojni publikaciji.

Knjigo pošiljava v branje s prepričanjem, da je stroka z osvetlitvijo lastne zgodovine bogatejša. Poklon si zaslužijo vse predhodnice, ki so dobile imena, obraze in vsebino, ali kot sva zapisali na začetku: »profesiji zdravstvene nege so dajale utrip, strokovno in življenjsko moč«. Naj jo sedanji in bodočim generacijam medicinskih sester nudi tudi knjiga.

Obdobje moderne zdravstvene nege

Razvoj zdravstvene nege lahko v luči zgodovine opredelimo v štirih časovnih obdobjih, od intuitivno-empirične dobe, obdobja organiziranega priučevanja, dobe modernega sestrinstva do sodobnega obdobja.³ V času intuitivno-empirične dobe, ki je trajala do 6. stoletja, je delovanje tistih, ki so skrbeli za zdravje ljudi in negovali bolne, temeljilo na poskusih in napakah ter na intuiciji. Znanje in izkušnje so se širili z izmenjavo informacij, mnenj. Velik pomen so pripisovali vračem in magiji v tesni povezavi z religijo in umetnostjo zdravljenja. Bolne so negovali verski redovi (svečeniki, svečence), polverski redovi (vdove, neporočene ženske, diakonise), služabniki ali najeti delavci. Te začetke zdravljenja težko povezujemo z zdravstveno nego. Zasluge za prve zametke organizirane zdravstvene nege v skupnosti se pripisujejo tako diakonisam v cerkvi Vzhodnega rimskega cesarstva, ki so svojo dejavnost pogosto opravljale na domovih bolnih, kot tudi rimskim matronam, med katerimi se še posebej omenjajo sv. Marcela, Fabiola in sv. Pavla. S svojim premoženjem in z denarjem, ki so ga zbrale z nabiranjem miloščine in s svojim delom, so ustanovile prvi samostan za ženske, prvo javno bolnišnico (leta 380) in prve hospicije (zavetišča) za romarje in gorske popotnike na gorskih prelazih.⁴

V obdobju organiziranega priučevanja, v letih od 500 do 1000 so negovali redovniki ali najeti negovalci, žene prostovoljke, služabniki in družinski člani. Organizirali so samostanske bolnišnice ter gostišča in zavetišča za popotnike. Delo je še vedno temeljilo na intuiciji in na nasvetih. V prvih petih stoletjih so zapustile pomemben pečat križarske vojne (1096–1291). Viteški redovi so ustanavljali bolnišnice za oskrbo ranjenih vojakov, sprejemali pa so tudi druge bolnike. Bolnišnice so bile bogate, z visokim standardom, vojaško disciplino in močno hierarhijo. Občasno so organizirali prva predavanja za negovalce, z vsebinami iz anatomije in klinične medicine. Sledilo je obdobje mračnjaštva in najnižje ravni v zdravstveni negi. Bolnišnice so postale hiše groze. Prve zametke formalnega izobraževanja negovalk beležimo leta 1633, ko je bil ustanovljen negovalni red usmiljenk (Vincencij Pavelski) s programom usposabljanja,

³ Štebe, Zdravstvena nega: repertorij zgodovine zdravstvene nege, str. 1.

⁴ Prav tam, str. 2–5 in Urbančič, Zgodovinski razvoj zdravstvene nege, str. 22–23.